

P.J. WESTERDIJK:

Reactie op: K. Maat - Het stedelijk karakter van Vlaardingen in de middeleeuwen -

In: Hist. Jaarboek Vlaardingen 1988, blz. 63-75.

Inleiding:

In bovengenoemde literatuurstudie is geprobeerd een aantal vragen te beantwoorden: Was middeleeuws Vlaardingen een agrarische nederzetting, een vissersdorpje of een stedelijk centrum?

Dat is gebeurd door middel van toetsing van het stedelijk karakter van Vlaardingen aan algemene theorieën over stadsontwikkeling. Gidsen daarbij waren E. Ennen, H.P.H. Jansen en W. Jappe Alberts.

Die toetsing is het sterkste gedeelte van het verhaal. Echter, het chronologisch volgen van de ontwikkeling van Vlaardingen gedurende de middeleeuwen vind ik minder geslaagd. 1) Omdat in de bovengenoemde studie naar mijn mening enige feitelijke onjuistheden voorkwamen heb ik gemeend deze reactie te moeten schrijven. Ik dank daarom het bestuur van de HVV dat ze de ruimte daartoe ter beschikking heeft gesteld. Ik zal mijn bezwaren hieronder naar voren brengen via het volgen van de paginering van het bewuste artikel.

Blz. 63: "Willibrord kiest omstreeks het jaar 700 Utrecht tot bisschoppelijke civitas". Enige relativering kan op z'n plaats zijn omdat het feit dat Willibrord als eerste bisschop zou zijn geweest niet onomstreden is. In het Tijdschrift voor Geschiedenis schrijven C. van de Kieft en R.R. Post naar aanleiding van Bonifacius erover. 2) Een interessant geluid is ook bij M. Breij - Sint Maarten schutspatroom van Utrecht - te beluisteren. 3) Hierin wordt bijv. gesteld dat Utrecht in de Romeinse tijd geen Trajectum, maar Albiobola (naar "Albis", de Keltische naam voor de Rijnarm die langs Utrecht stroomde) heette. Het Romeinse Trajectum lag in Noord-Frankrijk. Als Willibrord werkelijk in Utrecht resideerde, mag men verwachten dat er in Nederland duidelijk sporen van een Willibrord-verering terug te vinden zijn in de vorm van door hem of aan hem gewijde kerken, toponiemen, de viering van zijn feestdag, bedevaarten, de verering van zijn relieken enz. De oudste kerken in het bisdom Utrecht blijken geen van alle aan Willibrord te zijn gewijd, maar aan St. Maarten. Bij een aantal kerken in het bisdom heeft een verandering plaatsgevonden van patroon: de kerken die door Willibrord zouden zijn gesticht 4) (Heiloo, Oegstgeest en Vlaardingen bijv.) hebben pas in later tijd deze heilige tot "patroon" gekregen! Tot het jaar 1301 5) bezat Utrecht zelf **nog geen** relieken van Willibrord, terwijl in de middeleeuwen de verering van een heilige zonder relieken ondenkbaar was. Het ontbreken van een Willibrord-verering vóór de 10de eeuw geeft aan dat men in Nederland geen Willibrord-traditie kende. Pas in de 13de eeuw begon deze verering en een eeuw later was de opvatting dat Willibrord de eerste bisschop van Utrecht zou zijn geweest algemeen verbreid. Hiertegenover staat een zeer oude en

omvangrijke Willibrord-verering in Noord-Frankrijk, die ná de 11de eeuw aan betekenis verloor. Archeologisch onderzoek op het Domplein te Utrecht wees uit dat de oudste sporen van een Christelijke cultus "ten hoogste tot de 9de eeuw teruggaan". De archivaris/historicus A. Delahaye zag o.a. deze punten als een gevolg van geografische vergissingen en stelde dat de oorkonden vóór 936 **geen** betrekking hebben op Utrecht, maar op het Noord-Franse Trajectum. Tot zover M. Breij. Iets dergelijks geldt volgens Delahaye ook voor Dorestad en Witla. De grootse opgravingscampagnes van de ROB te Wijk bij Duurstede hebben nog geen overtuigend bewijs opgeleverd voor Dorestad = Wijk bij Duurstede. Iets van Witla - waar C. Hoek met een zekere stelligheid over spreekt - is nog nooit archeologisch teruggevonden. 6) Opmerkelijk in dit verband is A. Delahaye - De ware kijk op ... dl. I Noyon, het land van Béthune en Frisia - Zundert 1984: een bronnen publicatie betreffende de vroege middeleeuwen. 7)

Blz. 64: Op het bovenstaande voortbordurend is het waarschijnlijk nog maar de vraag of Willibrord in 690 de oversteek Engeland - Nederland (Oude Rijn-Katwijk) gemaakt heeft in plaats van de toen zeer gebruikelijke route Dover (of omgeving) - Calais of Boulògne. In dat geval zou Dorestad (= een vereenvoudigde schrijfwijze) Audruicq in plaats van Wijk bij Duurstede kunnen zijn. In ieder geval heeft Willibrord **niet zelf de kerkjes** te Vlaardingen, Oegstgeest (= Kerkwerpe in de bronnen), Heiloo en Petten **gesticht**. 8) Deze kerken, met die van Velsen erbij worden voor het eerst genoemd in een oorkonde van 1063. 9) Petten komt hierbij voor onder de naam Putten. Daar staat **niet** dat Willibrord ze zelf stichtte maar dat ze door Karel (Martel) en anderen **aan hem (= W) geschonken zijn**. 10) De datering kan tussen 21 okt. 726 en 13 mei 727 gesteld worden 11) en er is geen sprake van Vlaardingen, maar van een kerk "in pago Marsum, ubi Mosa intrat in mare, cum appendiciis suis, et mariscum unde berbices (p)ascuntur" = een kerk (in de Maasgouw, waar de Maas in zee stroomt) gelegen in de Maasmonding, met toebehoren en een moeras (of gors) waar rammen/schape weiden. De ontbrekende letter (p) wordt ook wel als (n) ingevuld en dan kan men vertalen: waar barbelen/karpers kuit schieten. 12) Deze kerk (we missen hier trouwens de kerken Oegstgeest t/m Petten) is **met enige waarschijnlijkheid** te zoeken in Vlaardingen en kan reeds eerder en door een ander dan Willibrord zijn gewijd. 13) Vanaf Van den Bergh tot Tenhaeff heeft men deze kerk in Vlaardingen geplaatst. 14) Het is hierbij interessant om na te gaan of men vóór Van den Bergh, d.w.z. in 1852, dit al eerder gedaan heeft. Minstens zo interessant, zo niet interessanter, is de constatering dat Melis Stoke de eerste Hollandse schrijver (periode ca. 1289 - 1305) is die over Willibrord heeft geschreven. Opmerkelijk in dit verband is dat de Annalen van Egmond, vóór Melis Stoke de enige oudere bron (v.a. ± 1120) van de Hollandse geschiedenis, **niets** over Willibrord 14) te melden hebben. Willibrord schonk nu deze bezittingen op zijn beurt weer aan de abdy van Echternach in Luxemburg. 15) Uit een document uit 1156 zou blijken dat ook de kapel te Berkel een onderdeel van de Vlaardingse parochie

was.

Hoewel men door C. Hoek 16) hieraan zou kunnen denken, is dit m.i. onjuist. De oorkonde van 1156 **noemt Berkel** m.i. **niet**; wel wordt Berkel vermeld in het z.g.n. Liber Sancti Adalberti van omstreeks 1214/15. 17)

Blz. 65: "In het jaar 1156 kwamen er moeilijkheden tussen de abt van Echternach en graaf Dirk VI van Holland. Als oplossing voor het geschil ruilden de abt enkele kerken, waaronder die van Vlaardingen, voor bezit elders".

Die moeilijkheden nu werden **juist in 1156 opgelost** en bestonden al vanaf ± 1000 . 18) Het geschil ging om 5 kerken in Holland tussen a) de graven van Holland + abt van Egmond en b) de bisschop van Utrecht + abt van Echternach. 19) De graven wonnen uiteindelijk. Na oplossing van de moeilijkheden liet graaf Dirk VI "blijkbaar nogal tevreden met z'n nieuw verworven kerk al in 1157 de bouw aanvangen van een enorme kruiskerk". Even verder wordt vermeld dat "de graaf **in 1157** de bouw liet aanvangen van een grote tufstenen kruiskerk, met een lengte van 65(!) meter, **onder toezicht** van z'n eigen kapelaan, Thidbald". In de bronnen is m.i. het jaartal 1157 niet te vinden. Dit schijnt echter bepaald te worden door de overlijdensdatum van graaf Dirk VI nl. 5 aug. 1157. **Evenmin** staat volgens mij beschreven dat Thidbald, de hofkapelaan van de graaf, de bouw leidde of toezicht hield en tot wanneer. **Wel** is vermeld dat Thidbald, als kapelaan van graaf Dirk VI, als getuige optrad in de regeling van 1156 (hiervoor vermeld) en dat hij ten onrechte rechten had gekregen op de kerk van Vlaardingen. 20) Zie hiervoor de teruggave in 1162 door graaf Floris III. Het bouwpastoraat is m.i. een veronderstelling van C. Hoek gecombineerd met de skeletvondst en rode zandstenen sarcofaag als enige begraafing binnen de oudste kerk. 21)

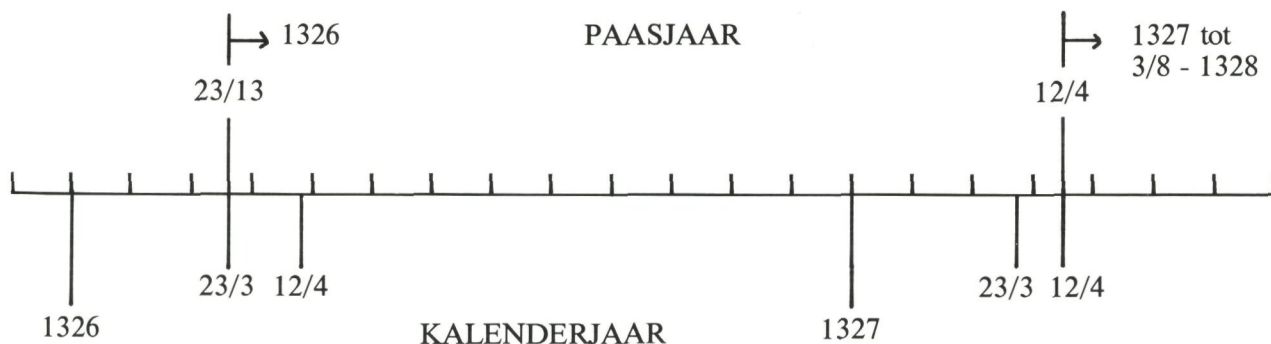
Blz. 67: Zie voor de afwijkende (van de gangbare) mening over de Noormannen of Vikingen in Nederland: A. Delahaye - De ware kijk op.... - blz. 188 e.v. De plunderingen passen volgens hem logischer in N.W. Frankrijk in die tijd. De graaf (= Willem I) had zijn interesse in de nederzetting verloren en de bouw van de kerk werd gestaakt. Vlaardingen werd gereduceerd tot een overwegend agrarische nederzetting. Door verplaatsing van de handel verder landinwaards, naar Dordrecht was de kans verkeken dat Vlaardingen uit zichzelf tot stad zou uitgroeien. Een en ander moet wel gezien worden in het licht van een heuse troonstrijd sinds de dood van graaf Dirk VII op 4 nov. 1203. Ada, enig nog levende dochter van de overledene, volgde haar vader op en trouwde volgens voorbepaald plan nog vóór de begrafenis van haar vader met Lodewijk II, graaf van Loon teneinde de invloed van Willem, broer van de overledene uit te schakelen. Haar moeder Aleid van Cleef speelde bij dit alles een belangrijke rol. In de nu volgende strijd werd gravin Ada te Leiden gevangen genomen en als gevangene naar de Engelse koning gezonden, waar ze tot 1207 zou blijven. Willem werd tot graaf van Holland uitgeroepen (dec. 1203).

Haar echtgenoot vluchtte naar Utrecht, verzamelde een leger en wist daarmee in 1204 het grootste deel van het graafschap weer te

veroveren. Willem week uit naar het in opstand gekomen Zeeland, waar Filips van Namen, de regent van Vlaanderen, de slepende kwestie Zeeland-bewester-Schelde dacht te kunnen regelen. De kansen keerden en de in de steek gelaten Lodewijk van Loon vluchtte (weer) in paniek naar Utrecht. Op 14 oktober 1206 sloten Willem en Lodewijk, via bemiddeling van Filips van Namen, te Brugge een verdrag 22) waarbij Holland werd toegewezen aan Lodewijk. In het kader hiervan moest Willem I zijn leenmannen van Holland van de eed aan hem ontslaan en bevelen de graaf Van Loon leenhulde te doen en trouw te zweren. Tevens moest hij persoonlijk en speciaal Dordrecht, Vlaardingen, Leiden en Haarlem op gelijke wijze voor Lodewijk winnen. Vlaardingen was toen blijkbaar nog de hoofdplaats van dat gedeelte van Holland (Maasland - Delfland - Schieland). Omdat het zo opzettelijk buiten feodaal verband werd geplaatst hebben we hier te maken met een stedelijke bevolking en een stedelijk karakter. 23) Hoewel het nog niet als stad erkend was werd het wel als zodanig behandeld. Lodewijk van Loon heeft in Holland overigens nooit geregeerd, dat liet hij over aan zijn schoonmoeder gravin Aleid. Vanaf begin 1208 lijkt Willem weer het hele graafschap onder controle gehad te hebben en in 1210 oorkondde hij weer als graaf van Holland. 24)

Blz. 67/68: Vlaardingen was waarschijnlijk een belangrijker havenplaats dan Maat aangeeft. Die slechts enkele mededelingen waar Maat over spreekt zijn er vanaf 1239 t/m 1419, betrekking hebbend op handel en scheepvaart, ruim 100; wel bijna allemaal ná 1273. 25) Onder verwijzing naar C. Postma wordt enkele bladzijden verder (blz. 71 noot 23) wel gewezen op een waarschijnlijk vrij grote scheepvaartactiviteit door Vlaardingers, doch dat slaat alleen op de tweede helft van de 14de eeuw. Ietwat vreemd doet de zin aan: "De verdrongen nederzetting Vlaardingen ontving in 1273 uiteindelijk toch nog enkele stadsrechten, hoewel ze die niet op eigen kracht verwierf". Een verdrongen (= 1164) nederzetting krijgt uiteraard meer dan honderd jaar later geen stadsrechten zoals in deze zin staat. Niet op eigen kracht..., stadsrechten in Nederland werden altijd geschonken (al of niet met directe tegenprestatie) door een keizer, vorst of landsheer. 26)

Blz. 69: "Al had Vlaardingen nu een eigen rechterlijk macht, volledig juridisch afgescheiden van het platteland was 'Vlaardingen nog niet'. Inderdaad, maar dat was ook niet de bedoeling van de landsheer. De hoge jurisdictie bijv. bleef aan de graaf zelf of aan zijn baljuw: vergelijk 1326 (= 1327): baljuw van Delfland + "gewaarden rechter" = schout + 7 schepenen + "rait-sluyden". Het nieuwe privilege kreeg Vlaardingen **niet** in 1326 maar 1327 van graaf Willem III. Een en ander heeft te maken met het gebruik toentertijd van de zgn. Paasstijl, wat inhield dat het jaar met Pasen (soms ook met Paaszaterdag of Goede Vrijdag) begon in plaats van met het voor ons vanzelfsprekende 1 jan. = Nieuwjaarstijl. Onder alle zgn. jaarstijlen heeft de Paasstijl zonder meer de grootste nadelen omdat het jaarbegin praktisch niet te kennen is zonder paastabel en verder de steeds wisselende eerste dag van het Paasjaar, waardoor ofwel dagen ontbreken ofwel dagen tweemaal voorkomen. Het **Paasjaar 1326** liep van

23 mrt. (1326) tot 12 april (1327) en dat van **1327** van 12 april (1327) tot 3 april (1328). In het jaar 1326 komen de data tussen 23 mrt. en 12 april dus tweemaal voor en in 1327 ontbreken de data tussen 3 en 12 april! 27) Sinds 1299 is de Paasstyl zo vast in gebruik, niet alleen in de grafelijke kanselarij zelf, maar ook bij de grafelijke colleges, zoals het Hof van Holland, dat hij de Hollandse hofstyl wordt genoemd.

Blz. 71: "... het stadszegel uit 1361 waarop een koggeschip staat afgebeeld" (= afb. op blz. 74). Dit is **geen kogge**, maar een hulk. 28) "... ook nog de riviervisserij en later, vanaf de 15de eeuw, de haringvisserij". Aanvoer en handel in vis wordt in de Engelse bronnen al vroeger genoemd: 1344/45. Great Yarmouth - haring, 1378. gerookte haring; 1379. Kingston upon Hull - verse haring en paling; 1393. Great Yarmouth - rog en zalm; 1401. Newcastle on Tyne - gedroogde schol; 1401 en 1402. Scarborough en Whitby - haring. Al met al niet zo veel voor zover althans officieel aangemeld en geregistreerd.

Blz. 72: "Tijdens een overstroming in 1375 bezweek het uitwateringssluizenstelsel bij de Brede Havenstraat waardoor de Waal (een wiel) ontstond". De bron wordt niet vermeld, mogelijk afkomstig van A. Bijl Mz.s veronderstelling omtrent een waterpoort. 29) Wetenschappelijk onderzoek naar stormvloed en rivieroverstromingen sluiten een en ander zeker niet uit.

Blz. 73: De in de conclusie vermelde kerkstichting te Vlaardingen door Willibrord hebben wij bij blz. 64 reeds behandeld.

Blz. 74: Het agrarische dorpskarakter van Vlaardingen tussen 1164 en 1273 kwam eveneens al eerder ter sprake (blz. 67), alsmede haar handelsactiviteiten (blz. 67/68). De uitbreiding der stadsrechten dient op 1327 gesteld te worden (blz. 69). Aan het eind van de middeleeuwen, ca. 1500 dus, mag m.i. Vlaardingen in plaats van een dijkdorp best als een stadje met lint-/dijkbebouwing aangemerkt worden met wat concentrische

bebouwing rond de kerk (heuvel) en enkele parallelstraten en dwarsstraten en wegen elders. Tenslotte bestrijd ik de mening dat Vlaardingen pas na 1945 die bloeiende stad werd waarvoor graaf Floris V de eerste aanzet pogde te geven. Te denken valt veeleer aan de tweede helft van de 19de eeuw toen in 1872 de Nieuwe Waterweg voltooid en ingebruik genomen werd. Dit gaf duidelijke impulsen voor handel en scheepvaart voor Vlaardingen. 30)

NOTEN

1. Van K. Maat, die eind 1988 van mijn bedenkingen op de hoogte werd gesteld ontving ik geen reactie.
2. Tijdschrift voor Geschiedenis (= TvG) 74, 1961: C. van de Kieft - Bonifacius en het bisdom Utrecht, blz. 42-63; R.R. Post - Is Bonifacius Bisschop van Utrecht geweest?, blz. 517-532 (incl. Naschrift C. van de Kieft v.a. blz. 526) Vergelijk K. Heeringa aldaar blz. 517: Willibrord geen, Bonifacius wel bisschop van Utrecht. Verder: De Utrechtse bisschop in de Middeleeuwen - samengesteld door C.A. Rutgers (Geschiedenis in Veelvoud 5), Den Haag 1978 blz. XI en 181. Vergelijk heel recent: P.H.D. Leupen - Sint Salvator en Sint Maarten, Willibrord en Bonifacius* in: Willibrord en zijn werk. Voordrachten gehouden tijdens het Willibrordcongres Nijmegen 28-30 september 1989 - (red.) P. Bange, A.G. Weiler - Nijmegen 1990, blz. 317-327. Leupen stelt dat: Willibrord missiewerk werd opgedragen onder de Friezen; er geen sprake was van de inrichting van een bisdom, laat staan kerkprovincie; Willibrord als palliumdrager door Bonifacius als zijn voorganger werd gezien; Bonifacius zelf nooit bisschop van Utrecht is geweest, maar als stichter van het bisdom Utrecht ongetwijfeld geboekstaafd zal moeten worden. Zie ook de archeol. vraagtekens bij = W.A. van Es - Het Nederland van Willibrord. Enkele archeologische kanttekeningen blz. 67-81.
3. M. Breij - Sint Maarten beschutspatroon van Utrecht - Utrecht 1988, Hfst. 2, blz. 13-21.

4. Deze misvatting of dit wishfull thinking recent (= ná datum art. K. Maat) met bronvermelding bij: A.G. Weiler - Willibrords missie. Christendom en cultuur in de zevende en achttiende eeuw - met een vertaling van de voornaamste literaire bronnen door P. Bange - Hilversum 1989, blz. 146. Zie voor de bron: het Liber Epternacensis Aureus, blz. 96 en 97.
5. Kanunniken van het Oudmunster te Utrecht vroegen toen voor de St. Salvator kerk aldaar relikken aan de abdtj te Echternach, die men ook kreeg: Visser - Relieken van de heilige Willibrordus - 1933, blz. 146 e.v. **Melis Stoke** - Rijkmkroniek, was de eerste Hollandse schrijver over Willibrord; vgl. J. Hof - De abdij van Egmond van de aanvang tot 1573 - Hollandse Studien 5, 's-Gravenhage/Haarlem 1973, blz. 316 noot 86 zonder tijdsaanduiding.
6. Vergelijk een vraag/opmerking in die richting op het Archeologisch Historisch Symposium - Handel, handelsplaatsen en handelswaar vanaf de vroege middeleeuwen in de Lage Landen (in 't kader van het 650 j. bestaan van de stad Rotterdam gehouden aldaar op 2 en 3 nov. 1990) na de lezing van W.J.H. Verwers (en W.A. van Es) op 2 nov.
7. Vgl. P.J. Westerdijk - De scheepvaart en handel van Vlaardingen in de late middeleeuwen, voornamelijk op Engeland - Vlaardingen 1986, blz. 2 en Tijdschrift HVV, nr. 40, sept. 1988, blz. 37 e.v.
8. Vgl. noot 4 hierboven. Voorts: C. Hoek - De Hof te Vlaardingen, in: Holland nr. 2, 1973, blz. 69 (en noot 21) en 72. Maat noemt dit art. in zijn noot 8 waarbij hij in zijn noten 10, 12 en 13 plots overgaat op de paginering van de overdruk. C. Hoek - De Middeleeuwen, in: Van steurvisser tot steding - Vlaardingen 1973, blz. 122.
9. A.C.F. Koch - Oorkondenboek van Holland en Zeeland tot 1299, dl. I - 's-Gravenhage 1970 (= OHZ I), nr. 84, blz. 156 e.v.
10. Maat merkt het zelf even verder ook op. Vgl. J. Hof (noot 5), blz. 38. C. Dekker - De vorming van aartsdiakonaten in het diocees Utrecht in de tweede helft van de 11de en het eerste kwart van de 12de eeuw, in: Historisch-geografische bijdragen betreffende Laag-Nederland, ten afscheid aangeboden aan dr. M.K. Elisabeth Gottschalk = Geografisch Tijdschrift, nieuwe reeks XI, 1977.5, blz. 343, vgl. Van den Bergh (noot 13), blz. 196. Tevens A.G. Weiler (noot 4), blz. 149, 150 en 148 = testament Willibrord.
11. OHZ I, blz. 2-6; zie voor de wijding blz. 4.
12. J.A.J. Jousma - Oudheid van Vlaardingen - Vlaardingen 1947, blz. 92 noten 102 en 103 + lit. opgave blz. 151: Ch. Dufresne Ducagne en blz. 153: A. Poncellet.
13. Jousma (noot 12) resp. blz. 91 noot 95 + blz. 92 noot 101, en blz. 91 noot 96: L.Ph.C. **van den Bergh** - Handboek der Middelnederlandse Geographie (aangevuld/omgewerkt A.A. Beekman en H.J. Moerman) - 's-Gravenhage 1949, blz. 181 (= idem Handboek 1852, blz. 159) en 170. Noot 4 blz. 181 vermeldt foutief OHZ. 225, dit moet zijn 85 volgens de concordantietabellen bij OHZ I. N.B. **Tenhaeff** vgl. met P.A. Meilink - De Egmondse Geschiedbronnen - 's-Gravenhage 1939 in een Naschrift hierop = blz. 147 en 148.
14. Melis Stoke - Rijkmkroniek van Holland - uitg. Brill, herdruk Utrecht 1983, verzen 96-132. De Annalen zijn waarschijnlijk van ca. 1120. O. Oppermann dateerde 1173-1176 (Fontes Egmundenses, 1933, blz. 87*, 89*, 95*); P.A. Meilink (noot 13) dateerde ca. 1155 (blz. 93, 102, 103, 105). A.F.C. Koch dateerde ca. 1120 (Namen von Monate ..., in: Namenforschung, Festschrift A. Bach - Heidelberg, 1965, blz. 442). Vgl. recent: Heiligenlevens, Annalen en Kronieken. Geschiedschrijving in middeleeuws Egmond - Hilversum 1990: G.N.M. Vis, blz. 15; P.H.D. Leupen, blz. 33 die wijst op A.C.F. Koch in noot 23, en J.P. Gumbert, blz. 64, die wijst op Koch in de noten 10 en 24. Het jaartal 1175 is m.i. een vaststelling van Gumbert, niet van Oppermann.
15. J.A.J. Jousma (noot 12), blz. 90 vervolg noot 93, en C. Hoek - De Hof, 1973 (noot 8), blz. 69 en noot 21.
16. C. Hoek - De Hof (noot 8), blz. 68 en 69.
17. 1156 = OHZ I, blz. 268/269. Liber Sancti Adalberti (het boek over de heilige Adalbert) bij P.A. Meilink (noot 13), blz. 40 en noot 1 = Oppermann (noot 14), blz. 35*, 38*, 43*, 66 en 75.
18. J.A.J. Jousma (noot 12), blz. 91: "Tenhaeff heeft ons het "waarom"..... nog eens duidelijk uiteengezet..."
19. OHZ I, nrs. 139/140, blz. 266 e.v. Zie ook P.A. Meilink (noot 13), Naschrift blz. 151, en C. Hoek - Steurvisser (noot 8), blz. 122 (= K. Maat, noot 8) en 127; idem - De Hof (noot 8), blz. 68, 69, 72 en 76.
20. Resp. 1156 = OHZ I, nr. 140, blz. 269 en E.H.P. Cordfunke - Gravin van Holland. Huwelijk en huwelijkspolitiek van de graven uit het Hollandse Huis-Zutphen 1987, blz. 67 en 69, en 1162 = OHZ I, nr. 151, blz. 286 en nr. 152, blz. 290. Vgl. Oppermann - Fontes (noot 17) Annales Egmundenses, blz. 169 regels 6 - 16 = OHZ I, blz. 287.
21. C. Hoek - Steurvisser (noot 8), blz. 127, 131, 132, 135, 136 en 137.
22. OHZ I, nr. 289, blz. 461-465. Graaf Lodewijk, graaf Willem en diens moeder Aleid bekrachtigden bij oorkonde, ieder apart, tezelfdertijd: nrs. 281, 282, 283, blz. 465-467.
23. B.J.L. de Geer - De opkomst der steden in Nederland tot het einde der 13de eeuw - in: Nieuwe Bijdragen voor Rechtsgeleerdheid en Wetgeving, nieuwe reeks, 12de dl, Amsterdam 1885, blz. 42, 43 en 313. J. Huizinga - De Opkomst van Haarlem - in: Verzamelde Werken I, Haarlem 1948, blz. 229; idem - Over de oudste geschiedenis van Haarlem - blz. 371 en 372.
24. De Loonse-kwestie zie bijv. E.H.P. Cordfunke (noot 20), blz. 71 en 76-78.
25. P.J. Westerdijk (noot 7), Bijlage II, blz. 46-59. De econ. aspecten van de stadsrechtverleningen komen aan bod op de blz. 12 en 13 (voor 1273); blz. 17 en 18 (voor 1327); blz. 34 en 35 (voor 1407). Zie voor de marktfunctie blz. 12, 13, 18 en noot 46, 33 en 34.
26. Vgl. A. Telting - De verleening der stadsrechten in Nederland (12de-15de eeuw) en hunne verbreiding - in: Aanteekeningen Prov. Utrechts Genootsch. (sectie voor letterkunde, wijsbegeerte en geschiedenis), Utrecht 1904, blz. 4-12, m.u.v. Friesland. Tevens: A. Telting/W.S. Unger - De Nederlandse stadsrechten (toel. bij P.J. Blok (e.a.) - Geschiedkundige Atlas van Nederland, VII De Bourgondische tijd - 's-Gravenhage 1923, blz. 101.
27. Vgl. P.J. Westerdijk (noot 7), blz. 40 noot 126. R. Fruin - Handboek der Chronologie, voornamelijk van Nederland - Alphen a/d Rijn 1934, § 22, blz. 82. J.G. Kruisheer - De oorkonden en de kanselarij van de graven van Holland tot 1299 - dl. I, blz. 126 - 128 en 197 - 199. Eg. I. Strubbe/L. Voet - De chronologie van de middeleeuwen en de moderne tijden in de Nederlanden - Antwerpen/Amsterdam 1960, blz. 58 en noot 24. Zie voor de Paasdata 1326 en 1327 blz. 122.
28. P.J. Westerdijk (noot 7) blz. 6 (kogge) en 7 (hulk) en noot 19, alsmede de diverse afb. aldaar = 15a t/m c en 16a t/m e.
29. A. Bijl Mz. - Geschiedenis van de Oude Haven te Vlaardingen - Vlaardingen 1967, blz. 2. Vgl. M.K.E. Gottschalk - Stormvloed en rivieroverstromingen in Nederland, dl. I de periode vóór 1400 - Assen 1971, blz. 407 - 428 voor 1374 en blz. 428 - 447 voor 1375.
30. R. Meischke wijst hier al op in: Vlaardingen in vogelvlucht - Vlaardingen 1976, blz. 18, 20 e.v. Vgl. C. Postma - Korte geschiedenis van Vlaardingen - Vlaardingen 1958, blz. 109: de bevolkingsaantallen van resp. 1860 - 8265; 1870 - 8453; 1880 - 9519; 1890 - 1262 2; 1900 - 16661 enz.

Biz. 64: Op het bovenstaande voortbordurend is het waarschijnlijk nog maar de vraag of Willibrord in 690 de oversteek Engeland - Nederland (Oude Rijn-Katwijk) gemaakt heeft in plaats van de toen zeer gebruikelijke route Dover (of omgeving) - Calais of Boulogne. In dat geval zou Dorestad (= een vereenvoudigde schrijfwijze) Audruicq in plaats van Wijk bij Duurstede kunnen zijn. In ieder geval heeft Willibrord **niet zelf de kerkjes** te Vlaardingen, Oegstgeest (= Kerkwerpe in de bronnen), Heiloo en Petten **gesticht**. 8) Deze kerken, met die van Velsen erbij worden voor het eerst genoemd in een oorkonde van 1063. 9) Petten komt hierbij voor onder de naam Putten. Daar staat **niet** dat Willibrord ze zelf stichtte maar dat ze door Karel (Martel) en anderen **aan hem** (= W) **geschonken zijn**. 10) De datering kan tussen 21 okt. 726 en 13 mei 727 gesteld worden 11) en er is geen sprake van Vlaardingen, maar van een kerk "in pago Marsum, ubi Mosa intrat in mare, cum appendiciis suis, et mariscum unde berbices (p)ascuntur" = een kerk (in de Maasgouw, waar de Maas in zee stroomt) gelegen in de Maasmonding, met toebehoren en een moeras (of gors) waar rammen/schapen weiden. De ontbrekende letter (p) wordt ook wel als (n) ingevuld en dan kan men vertalen: waar barbelen/karpers kuit schieten. 12) Deze kerk (we missen hier trouwens de kerken Oegstgeest t/m Petten) is **met enige waarschijnlijkheid** te zoeken in Vlaardingen en kan reeds eerder en door een ander dan Willibrord zijn gewijd. 13) Vanaf Van den Bergh tot Tenhaeff heeft men deze kerk in Vlaardingen geplaatst. 14) Het is hierbij interessant om na te gaan of men vóór Van den Bergh, d.w.z. in 1852, dit al eerder gedaan heeft. Minstens zo interessant, zo niet interessanter, is de constatering dat Melis Stoke de eerste Hollandse schrijver (periode ca. 1289 - 1305) is die over Willibrord heeft geschreven. Opmerkelijk in dit verband is dat de Annalen van Egmond, vóór Melis Stoke de enige oudere bron (v.a. ± 1120) van de Hollandse geschiedenis, **niets** over Willibrord 14) te melden hebben. Willibrord schonk nu deze bezittingen op zijn beurt weer aan de abdij van Echternach in Luxemburg. 15) Uit een document uit 1156 zou blijken dat ook de kapel te Berkel een onderdeel van de Vlaardingse parochie

was.

Hoewel men door C. Hoek 16) hieraan zou kunnen denken, is dit m.i. onjuist. De oorkonde van 1156 **noemt Berkel** m.i. **niet**; wel wordt Berkel vermeld in het z.g.n. Liber Sancti Adalberti van omstreeks 1214/15. 17)

Blz. 65: "In het jaar 1156 kwamen er moeilijkheden tussen de abt van Echternach en graaf Dirk VI van Holland. Als oplossing voor het geschil ruidde de abt enkele kerken, waaronder die van Vlaardingen, voor bezit elders".

Die moeilijkheden nu werden **juist in 1156 opgelost** en bestonden al vanaf ± 1000. 18) Het geschil ging om 5 kerken in Holland tussen a) de graven van Holland + abt van Egmond en b) de bisschop van Utrecht + abt van Echternach. 19) De graven wonnen uiteindelijk. Na oplossing van de moeilijkheden liet graaf Dirk VI "blijkbaar nogal tevreden met z'n nieuw verworven kerk al in 1157 de bouw aanvangen van een enorme kruiskerk". Even verder wordt vermeld dat "de graaf **in 1157** de bouw liet aanvangen van een grote tufstenen kruiskerk, met een lengte van 65(!) meter, **onder toezicht** van z'n eigen kapelaan, Thidbald". In de bronnen is m.i. het jaartal 1157 niet te vinden. Dit schijnt echter bepaald te worden door de overlijdensdatum van graaf Dirk VI nl. 5 aug. 1157. **Evenmin** staat volgens mij beschreven dat Thidbald, de hofkapelaan van de graaf, de bouw leidde of toezicht hield en tot wanneer. **Wel** is vermeld dat Thidbald, als kapelaan van graaf Dirk VI, als getuige optrad in de regeling van 1156 (hiervoor vermeld) en dat hij ten onrechte rechten had gekregen op de kerk van Vlaardingen. 20) Zie hiervoor de teruggave in 1162 door graaf Floris III. Het bouwpastoraat is m.i. een veronderstelling van C. Hoek gecombineerd met de skeletvondst en rode zandstenen sarcofaag als enige begraafing binnen de oudste kerk. 21)

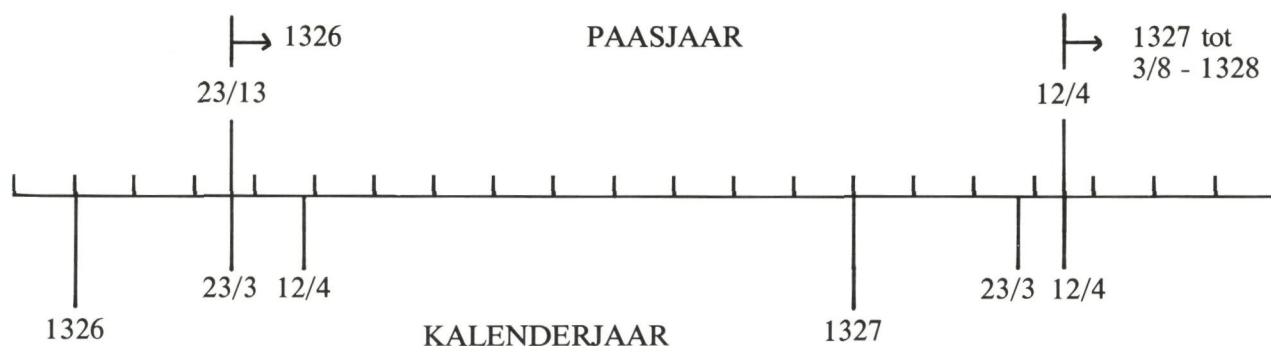
Blz. 67: Zie voor de afwijkende (van de gangbare) mening over de Noormannen of Vikingen in Nederland: A. Delahaye - De ware kijk op..... - blz. 188 e.v. De plunderingen passen volgens hem logischer in N.W. Frankrijk in die tijd. De graaf (= Willem I) had zijn interesse in de nederzetting verloren en de bouw van de kerk werd gestaakt. Vlaardingen werd gereduceerd tot een overwegend agrarische nederzetting. Door verplaatsing van de handel verder landinwaards, naar Dordrecht was de kans verkeken dat Vlaardingen uit zichzelf tot stad zou uitgroeien. Een en ander moet wel gezien worden in het licht van een heuse troonstrijd sinds de dood van graaf Dirk VII op 4 nov. 1203. Ada, enig nog levende dochter van de overledene, volgde haar vader op en trouwde volgens voorbemaamd plan nog vóór de begrafenis van haar vader met Lodewijk II, graaf van Loon teneinde de invloed van Willem, broer van de overledene uit te schakelen. Haar moeder Aleid van Cleef speelde bij dit alles een belangrijke rol. In de nu volgende strijd werd gravin Ada te Leiden gevangen genomen en als gevangene naar de Engelse koning gezonden, waar ze tot 1207 zou blijven. Willem werd tot graaf van Holland uitgeroepen (dec. 1203).

Haar echtgenoot vluchtte naar Utrecht, verzamelde een leger en wist daarmee in 1204 het grootste deel van het graafschap weer te

veroveren. Willem week uit naar het in opstand gekomen Zeeland, waar Filips van Namen, de regent van Vlaanderen, de slepende kwestie Zeeland-bewester-Schelde dacht te kunnen regelen. De kansen keerden en de in de steek gelaten Lodewijk van Loon vluchtte (weer) in paniek naar Utrecht. Op 14 oktober 1206 sloten Willem en Lodewijk, via bemiddeling van Filips van Namen, te Brugge een verdrag 22) waarbij Holland werd toegewezen aan Lodewijk. In het kader hiervan moest Willem I zijn leenmannen van Holland van de eed aan hem ontslaan en bevelen de graaf Van Loon leenhulde te doen en trouw te zweren. Tevens moest hij persoonlijk en speciaal Dordrecht, Vlaardingen, Leiden en Haarlem op gelijke wijze voor Lodewijk winnen. Vlaardingen was toen blijkbaar nog de hoofdplaats van dat gedeelte van Holland (Maasland - Delfland - Schieland). Omdat het zo opzettelijk buiten feodaal verband werd geplaatst hebben we hier te maken met een stedelijke bevolking en een stedelijk karakter. 23) Hoewel het nog niet als stad erkend was werd het wel als zodanig behandeld. Lodewijk van Loon heeft in Holland overigens nooit geregeerd, dat liet hij over aan zijn schoonmoeder gravin Aleid. Vanaf begin 1208 lijkt Willem weer het hele graafschap onder controle gehad te hebben en in 1210 oorkonde hij weer als graaf van Holland. 24)

Blz. 67/68: Vlaardingen was waarschijnlijk een belangrijker havenplaats dan Maat aangeeft. Die slechts enkele mededelingen waar Maat over spreekt zijn er vanaf 1239 t/m 1419, betrekking hebbend op handel en scheepvaart, ruim 100; wel bijna allemaal ná 1273. 25) Onder verwijzing naar C. Postma wordt enkele bladzijden verder (blz. 71 noot 23) wel gewezen op een waarschijnlijk vrij grote scheepvaartactiviteit door Vlaardingers, doch dat slaat alleen op de tweede helft van de 14de eeuw. Ietwat vreemd doet de zin aan: "De verdrongen nederzetting Vlaardingen ontving in 1273 uiteindelijk toch nog enkele stadsrechten, hoewel ze die niet op eigen kracht verwierf". Een verdrongen (= 1164) nederzetting krijgt uiteraard meer dan honderd jaar later geen stadsrechten zoals in deze zin staat. Niet op eigen kracht..., stadsrechten in Nederland werden altijd geschonken (al of niet met directe tegenprestatie) door een keizer, vorst of landsheer. 26)

Blz. 69: "Al had Vlaardingen nu een eigen rechterlijk macht, volledig juridisch afgescheiden van het platteland was Vlaardingen nog niet". Inderdaad, maar dat was ook niet de bedoeling van de landsheer. De hoge jurisdictie bijv. bleef aan de graaf zelf of aan zijn baljuw: vergelijk 1326 (= 1327): baljuw van Delfland + "gewaerden rechter" = schout + 7 schepenen + "rait-sluyden". Het nieuwe privilege kreeg Vlaardingen **niet** in 1326 maar 1327 van graaf Willem III. Een en ander heeft te maken met het gebruik toentertijd van de zgn. Paasstijl, wat inhield dat het jaar met Pasen (soms ook met Paaszaterdag of Goede Vrijdag) begon in plaats van met het voor ons vanzelfsprekende 1 jan. = Nieuwjaarstijl. Onder alle zgn. jaarstijlen heeft de Paasstijl zonder meer de grootste nadelen omdat het jaarbegin praktisch niet te kennen is zonder paastabel en verder de steeds wisselende eerste dag van het Paasjaar, waardoor ofwel dagen ontbreken ofwel dagen tweemaal voorkomen. Het **Paasjaar 1326** liep van

23 mrt. (1326) tot 12 april (1327) en dat van 1327 van 12 april (1327) tot 3 april (1328). In het jaar 1326 komen de data tussen 23 mrt. en 12 april dus tweemaal voor en in 1327 ontbreken de data tussen 3 en 12 april! 27) Sinds 1299 is de Paasstyl zo vast in gebruik, niet alleen in de grafelijke kanselarij zelf, maar ook bij de grafelijke colleges, zoals het Hof van Holland, dat hij de Hollandse hofstyl wordt genoemd.

Blz. 71: "... het stadszegel uit 1361 waarop een koggeschip staat afgebeeld" (= afb. op blz. 74). Dit is **geen kogge**, maar een hulk. 28) "... ook nog de riviervisserij en later, vanaf de 15de eeuw, de haringvisserij". Aanvoer en handel in vis wordt in de Engelse bronnen al vroeger genoemd: 1344/45. Great Yarmouth - haring, 1378. gerookte haring; 1379. Kingston upon Hull - verse haring en paling; 1393. Great Yarmouth - rog en zalm; 1401. Newcastle on Tyne - gedroogde schol; 1401 en 1402. Scarborough en Whitby - haring. Al met al niet zo veel voor zover althans officieel aangemeld en geregistreerd.

Blz. 72: "Tijdens een overstroming in 1375 bezweek het uitwateringssluizenstelsel bij de Brede Havenstraat waardoor de Waal (een wiel) ontstond". De bron wordt niet vermeld, mogelijk afkomstig van A. Bijl Mz.s veronderstelling omtrent een waterpoort. 29) Wetenschappelijk onderzoek naar stormvloed en rivieroverstromingen sluiten een en ander zeker niet uit.

Blz. 73: De in de conclusie vermelde kerkstichting te Vlaardingen door Willibrord hebben wij bij blz. 64 reeds behandeld.

Blz. 74: Het agrarische dorpskarakter van Vlaardingen tussen 1164 en 1273 kwam eveneens al eerder ter sprake (blz. 67), alsmede haar handelsactiviteiten (blz. 67/68). De uitbreiding der stadsrechten dient op 1327 gesteld te worden (blz. 69). Aan het eind van de middeleeuwen, ca. 1500 dus, mag m.i. Vlaardingen in plaats van een dijkdorp best als een stadje met lint-/dijkbebouwing aangemerkt worden met wat concentrische

bebouwing rond de kerk (heuvel) en enkele parallelstraten en dwarsstraten en wegen elders. Tenslotte bestrijd ik de mening dat Vlaardingen pas na 1945 die bloeiende stad werd waarvoor graaf Floris V de eerste aanzet pogde te geven. Te denken valt veeleer aan de tweede helft van de 19de eeuw toen in 1872 de Nieuwe Waterweg voltooid en ingebruik genomen werd. Dit gaf duidelijke impulsen voor handel en scheepvaart voor Vlaardingen. 30)

NOTEN

1. Van K. Maat, die eind 1988 van mijn bedenkingen op de hoogte werd gesteld ontving ik geen reactie.
2. Tijdschrift voor Geschiedenis (= TvG) 74, 1961: C. van de Kieft - Bonifacius en het bisdom Utrecht, blz. 42-63; R.R. Post - Is Bonifacius Bisschop van Utrecht geweest?, blz. 517-532 (incl. Naschrift C. van de Kieft v.a. blz. 526) Vergelijk K. Heeringa aldaar blz. 517: Willibrord geen, Bonifacius wel bisschop van Utrecht. Verder: De Utrechtse bisschop in de Middeleeuwen - samengesteld door C.A. Rutgers (Geschiedenis in Veelvoud 5), Den Haag 1978 blz. XI en 181. Vergelijk heel recent: P.H.D. Leupen - Sint Salvator en Sint Maarten, Willibrord en Bonifacius* in: Willibrord en zijn werk. Voordrachten gehouden tijdens het Willibrordcongres Nijmegen 28-30 september 1989 - (red.) P. Bange, A.G. Weiler-Nijmegen 1990, blz. 317-327. Leupen stelt dat: Willibrord missiewerk werd opgedragen onder de Friezen; er geen sprake was van de inrichting van een bisdom, laat staan kerkprovincie; Willibrord als palliumdrager door Bonifacius als zijn voorganger werd gezien; Bonifacius zelf nooit bisschop van Utrecht is geweest, maar als stichter van het bisdom Utrecht ongetwijfeld geboekstaafd zal moeten worden. Zie ook de archeol. vraagtekens bij = W.A. van Es - Het Nederland van Willibrord. Enkele archeologische kanttekeningen blz. 67-81.
3. M. Breij - Sint Maarten schutspatroon van Utrecht - Utrecht 1988, Hfst. 2, blz. 13-21.

4. Deze misvatting of dit wishfull thinking recent (= na datum art. K. Maat) met bronvermelding bij: A.G. Weiler - Willibrords missie. Christendom en cultuur in de zevende en achtste eeuw - met een vertaling van de voornaamste literaire bronnen door P. Bange - Hilversum 1989, blz. 146. Zie voor de bron: het Liber Epternacensis Aureus, blz. 96 en 97.
5. Kanunniken van het Oudmunster te Utrecht vroegen toen voor de St. Salvator kerk aldaar relieken aan de abdij te Echternach, die men ook kreeg: Visser - Relieken van de heilige Willibrordus - 1933, blz. 146 e.v. **Melis Stoke** - Rijkmkroniek, was de eerste Hollandse schrijver over Willibrord; vgl. J. Hof - De abdij van Egmond van de aanvang tot 1573 - Hollandse Studien 5, 's-Gravenhage/Haarlem 1973, blz. 316 noot 86 zonder tijdsaanduiding.
6. Vergelijk een vraag/opmerking in die richting op het Archeologisch Historisch Symposium - Handel, handelsplaatsen en handelswaar vanaf de vroege middeleeuwen in de Lage Landen (in 't kader van het 650 j. bestaan van de stad Rotterdam gehouden aldaar op 2 en 3 nov. 1990) na de lezing van W.J.H. Verwers (en W.A. van Es) op 2 nov.
7. Vgl. P.J. Westerdijk - De scheepvaart en handel van Vlaardingen in de late middeleeuwen, voornamelijk op Engeland - Vlaardingen 1986, blz. 2 en Tijdschrift HVV, nr. 40, sept. 1988, blz. 37 e.v.
8. Vgl. noot 4 hierboven. Voorts: C. Hoek - De Hof te Vlaardingen, in: Holland nr. 2, 1973, blz. 69 (en noot 21) en 72. Maat noemt dit art. in zijn noot 8 waarbij hij in zijn noten 10, 12 en 13 plots overgaat op de paginering van de overdruk. C. Hoek - De Middeleeuwen, in: Van steurvisser tot steding - Vlaardingen 1973, blz. 122.
9. A.C.F. Koch - Oorkondenboek van Holland en Zeeland tot 1299, dl. I - 's-Gravenhage 1970 (= OHZ I), nr. 84, blz. 156 e.v.
10. Maat merkt het zelf even verder ook op. Vgl. J. Hof (noot 5), blz. 38. C. Dekker - De vorming van aartsdiakonaten in het diocees Utrecht in de tweede helft van de 11de en het eerste kwart van de 12de eeuw, in: Historisch-geografische bijdragen betreffende Laag-Nederland, ten afscheid aangeboden aan dr. M.K. Elisabeth Gottschalk = Geografisch Tijdschrift, nieuwe reeks XI, 1977.5, blz. 343, vgl. Van den Bergh (noot 13), blz. 196. Tevens A.G. Weiler (noot 4), blz. 149, 150 en 148 = testament Willibrord.
11. OHZ I, blz. 2-6; zie voor de wijding blz. 4.
12. J.A.J. Jousma - Oudheid van Vlaardingen - Vlaardingen 1947, blz. 92 noten 102 en 103 + lit. opgave blz. 151: Ch. Dufresne Ducagne en blz. 153: A. Poncelet.
13. Jousma (noot 12) resp. blz. 91 noot 95 + blz. 92 noot 101, en blz. 91 noot 96: L.Ph.C. **van den Bergh** - Handboek der Middelnederlandse Geographie (aangevuld/omgewerkt A.A. Beekman en H.J. Moerman) - 's-Gravenhage 1949, blz. 181 (= idem Handboek 1852, blz. 159) en 170. Noot 4 blz. 181 vermeldt foutief OHZ. 225, dit moet zijn 85 volgens de concordantietabellen bij OHZ I. N.B. **Tenhaeff** vgl. met P.A. Meilink - De Egmondse Geschiedbronnen - 's-Gravenhage 1939 in een Naschrift hierop = blz. 147 en 148.
14. Melis Stoke - Rijkmkroniek van Holland - uitg. Brill, herdruk Utrecht 1983, verzen 96-132. De Annalen zijn waarschijnlijk van ca. 1120. O. Oppermann dateerde 1173-1176 (Fontes Egmondenses, 1933, blz. 87*, 89*, 95*); P.A. Meilink (noot 13) dateerde ca. 1155 (blz. 93, 102, 103, 105). A.F.C. Koch dateerde ca. 1120 (Namen von Monate, in: Namenforschung, Festschrift A. Bach - Heidelberg, 1965, blz. 442). Vgl. recent: Heiligenlevens, Annalen en Kronieken. Geschiedschrijving in middeleeuws Egmond - Hilversum 1990: G.N.M. Vis, blz. 15; P.H.D. Leupen, blz. 33 die wijst op A.C.F. Koch in noot 23, en J.P. Gumbert, blz. 64, die wijst op Koch in de noten 10 en 24. Het jaartal 1175 is m.i. een vaststelling van Gumbert, niet van Oppermann.
15. J.A.J. Jousma (noot 12), blz. 90 vervolg noot 93, en C. Hoek - De Hof, 1973 (noot 8), blz. 69 en noot 21.
16. C. Hoek - De Hof (noot 8), blz. 68 en 69.
17. 1156 = OHZ I, blz. 268/269. Liber Sancti Adalberti (het boek over de heilige Adalbert) bij P.A. Meilink (noot 13), blz. 40 en noot 1 = Oppermann (noot 14), blz. 35*, 38*, 43*, 66 en 75.
18. J.A.J. Jousma (noot 12), blz. 91: "Tenhaeff heeft ons het "waarom"..... nog eens duidelijk uiteengezet..."
19. OHZ I, nrs. 139/140, blz. 266 e.v. Zie ook P.A. Meilink (noot 13), Naschrift blz. 151, en C. Hoek - Steurvisser (noot 8), blz. 122 (= K. Maat, noot 8) en 127; idem - De Hof (noot 8), blz. 68, 69, 72 en 76.
20. Resp. 1156 = OHZ I, nr. 140, blz. 269 en E.H.P. Cordfunke - Gravingen van Holland. Huwelijk en huwelijkspolitiek van de graven uit het Hollandse Huis-Zutphen 1987, blz. 67 en 69, en 1162 = OHZ I, nr. 151, blz. 286 en nr. 152, blz. 290. Vgl. Oppermann - Fontes (noot 17) Annales Egmondenses, blz. 169 regels 6 - 16 = OHZ I, blz. 287.
21. C. Hoek - Steurvisser (noot 8), blz. 127, 131, 132, 135, 136 en 137.
22. OHZ I, nr. 289, blz. 461-465. Graaf Lodewijk, graaf Willem en diens moeder Aleid bekrachtigden bij oorkonde, ieder apart, tezelfdertijd: nrs. 281, 282, 283, blz. 465-467.
23. B.J.L. de Geer - De opkomst der steden in Nederland tot het einde der 13de eeuw - in: Nieuwe Bijdragen voor Rechtsgeleerdheid en Wetgeving, nieuwe reeks, 12de dl, Amsterdam 1885, blz. 42, 43 en 313. J. Huizinga - De Opkomst van Haarlem - in: Verzamelde Werken I, Haarlem 1948, blz. 229; idem - Over de oudste geschiedenis van Haarlem - blz. 371 en 372.
24. De Loonse-kwestie zie bijv. E.H.P. Cordfunke (noot 20), blz. 71 en 76-78.
25. P.J. Westerdijk (noot 7), Bijlage II, blz. 46-59. De econ. aspecten van de stadsrechtverleningen komen aan bod op de blz. 12 en 13 (voor 1273); blz. 17 en 18 (voor 1327); blz. 34 en 35 (voor 1407). Zie voor de marktfunctie blz. 12, 13, 18 en noot 46, 33 en 34.
26. Vgl. A. Telting - De verleening der stadsrechten in Nederland (12de-15de eeuw) en hunne verbreiding - in: Aanteekeningen Prov. Utrechts Genootsch. (sectie voor letterkunde, wijsbegeerte en geschiedenis), Utrecht 1904, blz. 4-12, m.u.v. Friesland. Tevens: A. Telting/W.S. Unger - De Nederlandse stadsrechten (toel. bij P.J. Blok (e.a.) - Geschiedkundige Atlas van Nederland, VII De Bourgondische tijd - 's-Gravenhage 1923, blz. 101.
27. Vgl. P.J. Westerdijk (noot 7), blz. 40 noot 126. R. Fruin - Handboek der Chronologie, voornamelijk van Nederland - Alphen a/d Rijn 1934, § 22, blz. 82. J.G. Kruijsheer - De oorkonden en de kanselarij van de graven van Holland tot 1299 - dl. I, blz. 126 - 128 en 197 - 199. Eg. I. Strubbe/L. Voet - De chronologie van de middeleeuwen en de moderne tijden in de Nederlanden - Antwerpen/Amsterdam 1960, blz. 58 en noot 24. Zie voor de Paasdata 1326 en 1327 blz. 122.
28. P.J. Westerdijk (noot 7) blz. 6 (kogge) en 7 (hulk) en noot 19, alsmede de diverse afb. aldaar = 15a t/m c en 16a t/m e.
29. A. Bijl Mz. - Geschiedenis van de Oude Haven te Vlaardingen - Vlaardingen 1967, blz. 2. Vgl. M.K.E. Gottschalk - Stormvloed en rivieroverstromingen in Nederland, dl. I de periode vóór 1400 - Assen 1971, blz. 407 - 428 voor 1374 en blz. 428 - 447 voor 1375.
30. R. Meischke wijst hier al op in: Vlaardingen in vogelvlucht - Vlaardingen 1976, blz. 18, 20 e.v. Vgl. C. Postma - Korte geschiedenis van Vlaardingen - Vlaardingen 1958, blz. 109: de bevolkingsaantallen van resp. 1860 - 8265; 1870 - 8453; 1880 - 9519; 1890 - 1262 2; 1900 - 16661 enz.